

Research Paper

Explaining the Matters of the Prophet's Explanation Based on the Order of Revelation from the Perspective of Shiite and Sunnat Interpretation

Mahboobe Mirzaee*¹

¹ Level 4 student in Howzah, Comparative commentary in the higher Institute Fatemeh Zahra (PBUH), Isfahan, the research center; the study of the human studies of Islam) The writer is responsible

10.22080/qhs.2025.26834.1174

Received:

May 3, 2024

Accepted:

September 17, 2024

Available online:

March 10, 2025

Extended Abstract

1. Introduction

The Quran is a book of guidance, leading human beings towards spiritual and moral development. Achieving righteousness and completeness requires divine guidance, which is why the Quran was revealed gradually. Those who disbelieve ask "Why was the Quran not revealed to him all at once?" «أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ شَرَحَ/١» (Surah In-shirah: 1). One of the important points in explaining the initial teaching of the Prophet Muhammad (P.B.U.H.) is the necessity of gradual revelation. This gradual approach was not merely to prevent contradictions but also played a crucial role in establishing the Prophet's explanations.

The selection of appropriate words and phrases in different contexts, based on the chronological order of revelation, reveals the spiritual and moral development of the Prophet over time. By analyzing interpretations and traditions, this study aims to investigate how the Prophet's explanations evolved according to the order of revelation. It also examines the meaning and semantic transformations of certain terms in the Prophet's interpretations, comparing them to the Quran's explanation.

2. Methods

This study employs an analytical and comparative approach, relying on interpretive texts and traditions as its foundation.

*Corresponding Author: Mahboobe Mirzaee

Address: Isfahan

Email: Mahboob41491@gmail.com

3. Results

Understanding the gradual revelation of verses is essential for interpreting the Quran. The progressive revelation of the Quran played a fundamental role in the development of terminologies. In the Prophet's explanations, many ambiguous terms and verses were clarified according to the social and intellectual conditions of the time. The selection of divine expressions in different periods of revelation was deliberate, considering the spiritual and cognitive development of the people.

In the early stages, revelation focused on monotheism, while later it expanded to encompass social and ethical matters. The Prophet's explanations also gradually evolved, moving from essential guidance to addressing the detailed requirements of an Islamic society. The process followed the concept of "Imam al-Matlub" (gradual fulfillment of divine objectives), ultimately leading to the establishment of Islamic teachings and the victory of divine guidance.

4. Conclusion

The analysis of the Prophet's explanations based on the order of revelation reveals that his teachings evolved alongside the gradual revelation of the Quran. Initially, the explanations emphasized the invitation to monotheism and personal spiritual development. As the revelation progressed, his interpretations expanded to include social and legal matters, ensuring that Islamic teachings were conveyed effectively over time.

The narrations suggest that the Prophet's explanations were deeply intertwined with divine revelation and that his teachings were structured in a way that gradually guided the community toward a complete understanding of Islam. This gradual process ultimately led to the establishment of Islamic law and the fulfillment of the divine mission.

All of these cases can be combined according to the rule «الْجَمْعُ مَهْمَا أَمَكَّنَ أَوَّلَى مِنْ» «الطَّرْحِ», based on connected and disconnected narrational and rational evidence, and they confirm each other; because the context of the verses «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ* وَ «أَلَمْ نَضَعْغَا عَنْكَ وَزْرَكَ* الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ؛ ٣ - ١» are related to the previous verse, indicate the semantic examples of the description of the Prophet during his mission. Each of the cultivators, social conditions, and contexts of the time are displayed during the mission. The word «وَزَرَ» refers to spiritual burdens, such as responsibility and commitment, including the burden of hearing revelations, seeing angels, declaring prophecy, praying, or the burden of the suffering of the infidels and the sorrows that befall the Messenger of God from enemies and hypocrites, or the reformation of Muslims and keeping them on the religion. One of the examples of «وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ؛» «شرح/٤» is on the day of the conquest of Mecca and the entry of Quraysh into Islam. The verse «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا؛ شرح/٥» means that any burdens that can be imagined regarding the burden of prophethood, propagation, guidance, and assignment were removed from him and the problems became easy for him. The verse «فَإِذَا فَرَغْتَ» «شرح/٧» represents the dignity of the Imam Ali (AS).

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

The article has one author, and all aspects of the research are the responsibility of the author.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

Special thanks to the esteemed editor and all the staff of the journal, especially Mr. Seyed Ebrahim Hosseini, whose follow-

ups played a crucial role in the timely publication of the article.

References

- Holy Quran, (1383) Translator: Hossein Ansarian, Hossein. Qom, Awqaf and Charitable Affairs Organization, Asoeh A. Publications
- Abu al-Saoud, Muhammad bin Muhammad, (Bita), Irshad al-Aql al-Salim al-Masaya al-Qur'an al-Karim, Beirut: Dar Ahyaya al-Trath al-Arabi, first edition.
- Bahrani, Hashim bin Suleiman, (1416), al-Barhan fi Tafsir al-Qur'an, Tehran, Ba'ath Foundation, print: first.
- Banu Amin, Nosrat Begum, Bita, Tafsir Ma-khzan Al-Irfan in the Sciences of the Qur'an, Bija, Bina, Edition: 1.
- Behjatpour, Abdul Kareem, (2012), Deductive interpretation of the principles of rules and benefits, Tehran, Research Institute of Islamic Culture and Thought, Edition: 1.
- Ibn Arabi, Muhammad bin Ali (1422), Tafsir Ibn Arabi (Tawailat Abd al-Razzaq), Beirut, Dar Ihiya al-Tarath al-Arabi, edition: 1.
- Ibn Ashur, Muhammad bin Tahir (1420), al-Tahrir wa al-Tanweer, Beirut: History Institute Publication, first edition.
- Thaalbi Neyshaburi, Abu Ishaq Ahmad bin Ibrahim, (1422), Al-Saqat wa Bayan on Tafsir al-Qur'an, Beirut, Dar Ihiya al-Trath al-Arabi, edition: 1.
- Testari, Abu Muhammad Sahl bin Abdullah, (1423), Tafsir al-Qur'an al-Karim, Tafsir al-Tastri, Beirut: Dar al-Kitab al-Elamiya, first edition.

علمی

تبیین موارد شرح صدر رسول الله(ص)، بر اساس ترتیب نزول، از دیدگاه مفسران فریقین

محبوبه میرزایی^{*۱} ^۱ طلبه سطح ۴- رشته تفسیر تطبیقی مؤسسه عالی فاطمه الزهراء س اصفهان؛ مرکز پژوهشی مطالعات بین‌رشته‌ای علوم انسانی اسلامی فاطمه الزهراء.

10.22080/qhs.2025.26834.1174

چکیده

نزول تدریجی قرآن کریم نمایانگر روش معین متناسب با یافت جامعه معاصر نزول است. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» اولین آیه نازل شده در مورد شرح صدر رسول الله(ص) است که به سبب عدم ارائه مصادیق شرح صدر، موجب ابهام و اختلاف مفسران فریقین شده است؛ از این رو ضرورت دارد با استنتاج از دیگر آیات شرح صدر و روایات ذیل آن بر اساس سیر نزول، شرح صدر آن جناب در طول رسالت بررسی شود. در این پژوهش با روش تحلیلی، تطبیقی، افزون بر تبیین موارد شرح صدر رسول الله(ص) در طول رسالت، با استناد به کتب تفسیری و روایات منطبق با سیاق سوره «شرح/۱» و سیر نزول دیگر آیات محکم قرآن، متقن‌ترین اقوال بیان شد. نتیجه این شد که اقوال شرح صدر بنا بر مراتب وجودی آن جناب، افزون بر عدم تنافی، قابل جمع‌اند و یکدیگر را تأیید می‌کنند؛ زیرا شرح صدر از الفاظ مشکک و دارای مراتب است. ابتدا باید قلب رسول الله(ص)، ظرفیتی داشته باشد که ضمن دریافت وحی بتواند رب جامعه گردد و رسالتی که به عهده آن جناب گذاشته‌اند را با آن همه آزار و اذیت، با انقیاد محض، قبول نماید تا ضمن صعود از عالم طبیعت به عالم حقیقت، ایصال الی المطلوب نماید؛ همچنین به واسطه فتح مکه و تسلیم قریش در برابر حق، صدر آن جناب مشروح و با ولایت علی(ع)، اسلام گسترش یابد.

تاریخ دریافت:

۱۴ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۷ شهریور ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۰ اسفند ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

شرح صدر؛ تفسیر تنزیلی؛ سوره‌های مکی و مدنی

^{*} نویسنده مسئول: محبوبه میرزایی

آدرس: مؤسسه عالی فاطمه الزهراء س اصفهان؛ مرکز پژوهشی مطالعات بین‌رشته‌ای علوم انسانی اسلامی فاطمه الزهراء.

ایمیل: Mahboob41491@gmail.com

۱ بیان مسأله

بی‌تردید سیر نزول آیات، در فهم تفسیر قرآن از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قرآن کتاب هدایت است و سبب رشد روحی و معنوی انسان و زمینه‌ساز نیل به سعادت و تکامل اوست. هدایت قرآن اقتضا دارد که عاری از هرگونه ابهامی در آن باشد. در سیر نزول، «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» اولین آیه نازل‌شده مکی در مورد شرح صدر رسول‌الله(ص) است که به سبب عدم ارائه مصادیق شرح صدر، مبهم و بین مفسران اختلاف ایجاد کرده است؛ اما اگر با استناد به سیر نزول آیاتی که در بردارنده شرح صدر و یا الفاظ مرتبط با آن هستند، موارد شرح صدر رسول‌الله(ص) در طول رسالت، تفسیر شوند، افزون بر اینکه اختلاف مذکور رفع می‌گردد، تفسیری متناسب با مراتب سعه وجودی رسول‌الله(ص) به دست می‌آید؛ از این‌رو، تحقیق حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که موارد شرح صدر نبی اکرم(ص) در طول رسالت در مضمون آیه مبارکه «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» بر اساس ترتیب نزول آیات دیگر مرتبط با شرح صدر، از دیدگاه مفسران فریقین چیست؟ کدام یک از موارد از اتقان بیشتری برخوردار است؟

۲ پیشینه پژوهش

در رابطه با موضوع مورد بحث تحقیقاتی صورت گرفته از جمله کتاب «شرح صدر در قرآن و روایات» در فصل ششم شرح صدر پیامبر بررسی شده است (زهره سادات میری، ۱۳۹۶). در کتاب سیره نبوی، جلد سوم نیز شرح صدر پیامبر بررسی شده است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۲)؛ همچنین مقاله «دیدگاه فریقین درباره آیه شرح صدر» ضمن تأیید شرح صدر روحانی به تعارض موجود در روایات ذیل آیه پرداخته است (محمد یعقوب بشوی). مقاله «حمایت‌های غیبی در زندگی پیامبر(ص)» به امداد غیبی از جمله شرح صدر روحانی پرداخته است (یعقوب جعفری). در مقاله «از پندار تا حقیقت» سرگذشت شق صدر رسول‌الله و همچنین مقاله «شق صدر و عصمت نبی» تحلیل شده است (کربلایی پازوکی)؛ اما هیچ‌کدام موارد شرح صدر نبی اکرم(ص) را در طول رسالت براساس ترتیب نزول سوره‌ها بررسی و تحلیل ننموده‌اند.

وجه تمایز تحقیق حاضر نسبت به تحقیقاتی پیشین این است که این نوشتار به روش تحلیلی و تطبیقی، براساس ترتیب نزول سوره‌ها درصدد است با استنتاج از دیگر آیات محکم قرآن، روایات و سیاق سوره «الشرح»، با تکیه بر تفاسیر فریقین، موارد شرح صدر نبی اکرم(ص) را در طول رسالت بررسی و تحلیل نماید.

با توجه به اینکه قرآن کتاب هدایت است و اقتضا دارد که عاری از هرگونه ابهامی در آن باشد؛ از این‌رو لازم است متقن‌ترین اقوال شرح صدر رسول‌الله(ص)، تبیین گردد. آن چه در این جستار به دست آمد: با استنتاج از دیگر آیات قرآن، شرح صدر آن جناب در طول رسالت بر اساس سیر نزول آیات عبارت است از اینکه ابتدا روح رسول‌الله(ص) برای تلقی وحی و قبول رسالت توسعه یابد «طه/۲۶-۲۵»؛ سپس نفس آن جناب

برای تحمل آزار قوم سرور و انبساط داشته باشد «حجر/۹۷»؛ و به واسطه مرکبی از نور، ضمن صعود از عالم طبیعت به عالم حقیقت، ایصال الی المطلوب نماید. «انعام/۱۲۵» سپس با انقیاد محض، وحی الهی را بدون دخل و تصرفی تبیین نماید. «زمر/۲۲» ثمره ایصال الی المطلوب، فتح مکه در و دخول قریش در اسلام است. «نصر/۱» در پایان، شرح صدر رسول‌الله(ص)، به واسطه فتح و نصرت الهی، در گسترش اسلام است. «فتح/۱-۲» اقوال مذکور، افزون بر عدم تنافی، بنا بر قاعده «الجمعُ مهمماً ممکنُ أولى من الطرح» قابل جمع و یکدیگر را تأیید می‌کنند.

۳ مفاهیم نظری پژوهش

۱- شرح و صدر: کلمه «شرح» در لغت به معنای بازکردن قطعات گوشت و امثال آن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۵۰)؛ بنابراین اصل شرح، توسعه دادن است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۷۷۰) کلمه «صدر» در لغت به معنای سینه و آغاز هر چیز است (جبران، ۱۳۷۲، ج ۲: ۱۰۶۳) از باب استعاره برای پیش و جلوی هر چیزی مانند صدر الکتاب: پیش‌گفتار کتاب و صدر الکلام: سرآغاز سخن به کار می‌رود (مقری فیومی، ۱۴۰۵: ۳۳۵) گاهی صدر، کنایه از نفس انسان است که دارای فهم و درک است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۷۸) گاهی صدر ظرف قلب است. (طوسی، بی‌تا، ج ۱۰: ۳۷۲) اگر شرح و صدر مانند آیه «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» در کنار هم قرار گیرد، به معنای بازشدن و گستردگی سینه به نور الهی و سکینتی از ناحیه خدا و روحی از او (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۵۰) برای قبول حق است (مقری فیومی، ۱۴۰۵: ۳۰۸) مراد خداوند متعال، از شرح صدر در آیه مذکور، معنای لغوی آن به معنای بازکردن و قطع‌کردن سینه نیست؛ بلکه مراد معنای کنایی آن است. با توجه به اینکه صدر، ظرف قلب است و هرگونه تأثر فکری و نفسانی و آثار معنوی مانند قلب یا سینه‌یاز، روشن، گرفته، تاریک، بیمار و منحرف را به قلب نسبت می‌دهند؛ بنابراین مراد خداوند متعال از شرح صدر در آیه مذکور، بازشدن و گستردگی قلب به نور الهی و سکینتی از ناحیه خدا است که برای سیر صعودی رسول‌الله(ص)، در انجام رسالت و گسترش اسلام به آن جناب افاضه شده است تا ضمن صعود از عالم طبیعت به عالم حقیقت، ایصال الی المطلوب نماید.

ب- تفسیر تنزیلی: در سبک تفسیر تنزیلی، آیات مرتبط با موضوعی خاص، از سراسر قرآن جمع‌آوری و یکجا بررسی می‌شود تا دیدگاه قرآن، در آن موضوع خاص، مشخص و ابعاد آن کشف گردد (سبحانی تبریزی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۱۸) با توجه به رسالت پیامبر و سیر طبیعی نزول سوره‌ها نوعی هماهنگی و تناسب حکیمانه بین سوره‌ها حاکم است که سیاق، صورت سوره‌ها را تشکیل می‌دهد. این تناسب اقتضا دارد، تفسیر به ترتیب نزول صورت گیرد تا مراد الهی به‌طور کامل درک شود. در راستای کشف این تناسب توجه آن و گام‌های تحولی که هر سوره دنبال می‌کند، ضروری است (محسن قمرزاده، نسیم تیموری، ۱۴۰۱: ۶۰)؛ افزون بر این فهم قرآن از طریق آشنایی با زبان قرآن میسر است و این مهم با تأمل در ترتیب نزول صورت می‌پذیرد؛ زیرا چه‌بسا یک واژه یا اصطلاح

۴ تبیین موارد شرح صدر رسول الله (ص)

نزول تدریجی قرآن کریم، در فرآیند تکامل مفهوم یک واژه یا اصطلاح خاص قرآنی، تأثیرگذار است. این مفاهیم، متناسب با بافت جامعه معاصر نزول، در طول رسالت به منصه ظهور می‌رسد. آیات شرح صدر رسول الله (ص)، نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ از این رو ضرورت دارد با استنتاج از آیات شرح صدر، بر اساس سیر نزول، مفهوم شرح صدر رسول الله (ص)، مشخص شود. پنج آیه از آیات مکی، (شرح ۱/، طه/ ۲۶-۲۵، حجر/ ۹۷، انعام/ ۱۲۵، زمر/ ۲۲) دربردارنده کلمه شرح صدر و صدر است. در دو آیه از آیات مدنی (نصر/ ۱، فتح/ ۱-۲) کلمه فتح و نصر به کار رفته است که با توجه به روایات ذیل آیه دلالت بر شرح صدر رسول الله (ص) دارد.

آیات شرح صدر رسول الله (ص) بر اساس ترتیب نزول:

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (شرح ۱)
رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (طه/ ۲۵)
وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ (الحجر/ ۹۷)
فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ... (انعام/ ۱۲۵)
أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ (ص) صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ (الزمر/ ۲۲)
إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (نصر/ ۱)
إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ... وَيُنْصِرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا؛ الْفَتْحُ ۱-۲»

مسلمین، به‌خصوص در بدر و حنین و احزاب و خندق و احد و ...، رسول الله (ص)، بر اسلام و مسلمین بسیار مهموم و مغموم بود. خداوند به واسطه مجاهدت‌های امیرالمؤمنین (ع)، غم و هم آن حضرت را رفع می‌نمود. روایت «کل اسلام در برابر تمام کفر قرار گرفته است» و روایت «مبارزه علی (ع) با عمروبن عبدود با فضیلت‌ترین عمل امت من تا روز قیامت است» (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۳۲: ۲۳۲) بر آن دلالت دارد.

همچنین روایت «قَالَ بَعْطِي فَجَعَلْنَاهُ وَصِيَّكَ» شرح صدر به‌واسطه ولایت علی (ع) است (قمی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۴۲۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۸۹؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۰۳؛ ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۵: ۴۰۴) روایت مذکور، دلالت بر گسترش اسلام به‌واسطه ولایت علی (ع) و اولاد طاهرینش بعد از رسول الله (ص)، می‌کند. معنی این روایت، امروزه به این صورت نمودار شده است که دین اسلام حتی به چین و ژاپن رسیده است و این فتح و نصرت به واسطه اولاد علی (ع) ادامه دارد.

۵، ۲ کنایه از توسعه روح، برای تلقی وحی و قبول رسالت

در مراتب شرح صدر رسول الله (ص)، بعد از همراهی علی (ع) و اولاد طاهرینش که آرامش و سکینتی برای رسول الله (ص) بود، باید سینه آن جناب برای تلقی وحی و قبول رسالت، با نور علم و حکمت وسیع شود. سوره «طه» بر اساس ترتیب نزول،

خاص قرآنی معنای واحدی از ابتدای نزول تا به انتهای آن نداشته و ابتدا در یک معنا به‌کاررفته باشد که از معنای نهایی آن متفاوت باشد (بهجت‌پور، ۱۳۹۲، ص ۸۱)؛ در واقع سبک تفسیر تنزیلی به این معناست که مفسر تلاش می‌کند پیام‌ها و اراده‌های خداوند را با توجه به سیر نزول سوره‌ها و توجه به برخی آیات استثنائی، از قرآن کریم استخراج کند؛ بنابراین معتبرترین راه دستیابی به اهداف نزول قرآن و مدل پیاده‌شدن آن‌ها در جامعه معاصر نزول، استفاده از سبک ترتیب نزول است.

ج - سوره‌های مکی و مدنی: غالباً مفسران بر این باورند که معیار مکی یا مدنی بودن، هجرت پیامبر اکرم (ص) از مکه به مدینه است. هر سوره‌ای که پیش از هجرت نازل شده، مکی و هر سوره‌ای که پس از هجرت نازل شده است، مدنی به‌شمار می‌رود (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۸۸).

۵ موارد شرح صدر رسول الله (ص) در سوره‌های مکی

مفسران فریقین با استناد به قراین متصل (سیاق) و منفصل اعم از نقلی و عقلی، موارد شرح صدر آن جناب را در طول رسالت بر اساس ترتیب نزول سوره‌های مکی مرتبط با شرح صدر، بیان نموده‌اند که با تکیه به کتب تفسیری و با استنتاج از دیگر آیات محکم قرآن، متقن‌ترین اقوال بیان می‌گردد.

۵، ۱ شرح صدر به واسطه علی (ع) و ولایت علی (ع)

سوره «شرح» بر اساس ترتیب نزول، دوازدهمین سوره و مکی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۲) اولین سوره در مورد شرح صدر رسول الله (ص) است که مصادیق آن در آیه «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» بیان نشده است؛ از این رو غالباً مفسران شیعه با استناد به روایت «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَوْلُهُ تَعَالَى أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ قَالَ بَعْطِي» بر این باورند که یکی از مصادیق شرح صدر رسول الله (ص) در آیه مذکور به‌واسطه علی (ع) است که خداوند امیرالمؤمنین (ع) را وصی او قرارداد (کوفی، ۱۴۱۰: ۵۷۴؛ قمی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۴۲۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۸۹) آن چه از اخبار بسیاری از ائمه هدی استفاده می‌شود اینکه در غزوات و مجاهدات با مشرکین و کفار با کثرت و قوت آن‌ها و ضعف

صدر است. بعد از قابلیت سینه آن جناب برای تلقی وحی و قبول رسالت و قیام بر ادای رسالت، رسول الله (ص) بر ناسازگاری‌ها و آزارها بردبار شد و با نیروی ایمان چنان آرامش یافت که دچار ضیق صدر و بی‌حوصلگی نشد. (نسفی، ۱۴۱۶، ج ۴: ۵۳۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶: ۳۶۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ تقی‌تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۵: ۴۰۴؛ زحیلی، ۱۴۱۱، ج ۳۰: ۲۹۵؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۵۴) و خداوند همه نگرانی‌های او را از سینه‌اش دور کرد و به‌اندازه‌ای گشود که بتواند بدون نگرانی و بی‌حوصلگی و تغییر نکردن از پس همه کارهایی که به او محول شده است؛ برآید (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۳۲: ۲۰۷).

همچنین شرح صدری که خداوند به پیغمبر (ص) عنایت فرموده به احدی از انبیا عنایت ننموده است؛ زیرا قلب رسول الله (ص) محل اسرار الهی واقع شد و به واسطه همین شرح صدر، صبر و تحمل و بردباری او از دست نرفت؛ با این همه اذیت‌ها که به وجود مبارکش کردند اعم از نسبت‌هایی که به او می‌دادند همچنین بی‌اعتنایی‌ها، بی‌احترامی‌ها زدن‌ها، طرد کردن‌ها و تهدید به قتل که در حقش کردند؛ تماش را حلم کرد (طیب، ۱۳۶۹، ج ۱۴: ۱۵۴) بردباری و تحمل و گذشت با وجود قدرت بر انتقام و صبر بر مصیبت‌ها همان چیزی است که خداوند پیامبرش را بر آن تربیت کرد و به او فرمان داد که «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» اعراف/۱۹۹ از این رو وقتی در جنگ احد دندان‌های رسول الله (ص) را شکستند و پیشانی مبارک شکاف برداشت حضرت در حق آن‌ها دعا می‌کرد: «اللَّهُمَّ اهْزِمْ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» خداوند قوم مرا هدایت کن، زیرا که آنان نادان‌اند» در نتیجه همین صبر و استقامت بود که توانست انسان‌ها را متحول سازد و آنان را از لجن‌زار جاهلیت رهایی بخشد (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۴۴۶).

۵، ۴ مرکبی از نور و موت اختیاری

در مراتب شرح صدر رسول الله (ص)، بعد از همراهی علی (ع) با آن جناب، افزون بر وسعت سینه، با نور علم و حکمت، برای تلقی وحی و قبول رسالت و تحمل مشکلات رسالت، باید از عالم طبیعت و فانی به سوی عالم حقیقت و باقی صعود نماید تا حقایق عالم معنوی را دریابد و ضمن اینکه با عالم مادی سروکار داشته باشد، آن حقایق دریافته خود را به این عالم تحویل دهد و مأموریت پیغمبری را به‌خوبی انجام نماید. سوره «انعام» پنجاه و پنجمین سوره و مکی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۳)؛ از این رو برخی از مفسران فریقین با استناد به روایات ذیل آیه شریفه «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ...» انعام/۱۲۵ بر این باورند که شرح صدر به معنای نور معنوی است که روح را برای معارف حق گسترش می‌دهد؛ در این صورت نور به مثابه مرکب اوست (جوادی آملی، ۱۳۹۲، ج ۲۷: ۱۱۶-۱۰۹) روایت صحیحه علامات شرح صدر ذیل آیه مذکور بر آن دلالت می‌کند. روایت «از ماهیت شرح صدر، از رسول الله (ص) سؤال شد، آن جناب ص فرمود: «نُورٌ يُقْذِفُهُ اللَّهُ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ...» شرح صدر، نوری است که خدا آن را در قلب مؤمن انداخته و سینه او را گشاده می‌کند؛ سپس از علامت آن سؤال شد «هَلْ لِيْكَ عَلَامَةٌ يُعْرِفُ

چهل و پنجمین سوره و مکی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۳) برخی با استناد به «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَبِّرْ لِي أَمْرِي» خداوند سینه‌ام را گشاده ساز و کار را بر من آسان کن؛ طه/۲۶-۲۵» می‌فرمایند: لازمه تلقی وحی و قبول رسالت، توسعه روح و فکر رسول الله (ص) است؛ یعنی خداوند به واسطه شرح صدر، روح قدسی رسول الله (ص) را برای تعلیمات غیبی و القای الهامات ربوبی آماده می‌کند. منظور از شرح صدر در «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» کنایه از توسعه دادن به روح و فکر پیامبر (ص) است که وسعت علمی رسول الله (ص)، از طریق وحی و رسالت را شامل می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۷: ۱۲۲) عرب‌ها ظرفیت و عظمت سینه را قوت می‌دانند؛ زیرا کنایه از شادی و آرامش خاطر و افق‌های وسیع است (زحیلی، ۱۴۱۱ ه. ق، ج ۳۰: ۲۹۴)؛ همچنین کنایه از برکت- دادن رسول الله (ص)، به کمالاتی که روح پاکش آرزوی آن را دارد و اخبار از رضایت خداوند و بشارت بر دینی که نصیب او کرده است (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۳۰: ۳۶۱) و اشاره‌ای به امداد الهی از نظر روحی و تقویت عزم و اراده و پاکسازی او از هرگونه نقایص اخلاقی و وسوسه‌های شیطانی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۷: ۱۲۲).

سنت الهی چنین است که به هر میزان که رابطه انسان با خدا اصلاح شود، به همان میزان رابطه انسان با عالم اصلاح می‌شود و به توان اداره عالم دست می‌یابد؛ این توان تابع مراتب قرب الهی و بندگی حق است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۱) خداوند منان در تعقیب بیان الطاف و نعمت‌های خود در سوره الضحی به رسول الله (ص) می‌فرماید: ای رسول قلبت را نرم نمودیم (فراء، ۱۹۸۰، ج ۳: ۲۷۵) و با نور رسالت سینه‌ات را وسیع کردیم سپس گنجینه حقایق قرار دادیم؛ همچنین با نور علم و حکمت سینه‌ات را باز و قلبت را وسیع کردیم تا سینه‌ات برای تلقی وحی و قبول رسالت قابل شد؛ سپس به ادای رسالت بر جن و انس قیام نمودی (نسفی، ۱۴۱۶، ج ۴: ۵۳۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶: ۳۶۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ تقی‌تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۵: ۴۰۴؛ زحیلی، ۱۴۱۱، ج ۳۰: ۲۹۵؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۵۴).

۵، ۳ کنایه از سرور و انبساط، برای تحمل آزار قوم

در مراتب شرح صدر رسول الله (ص)، بعد از همراهی علی (ع) با رسول الله (ص)، افزون بر اینکه سینه آن جناب برای تلقی وحی و قبول رسالت، با نور علم و حکمت وسیع شود، باید تحمل مشکلات رسالت اعم از دعوت و تحمل سختی‌ها و آزار قوم را داشته باشد؛ همچنین وظایف خود را در این طریق به‌خوبی انجام دهد. سوره «الحجر» بر اساس ترتیب نزول، پنجاه چهارمین سوره و مکی است؛ (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۳) از این رو برخی از مفسران با استناد به «وَلَقَدْ تَعَلَّمَ أَنتَ بَصِيْقَ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ؛ الحجر/۹۷» بر این باورند که شرح صدر کنایه از سرور و انبساط نفس است؛ به‌گونه‌ای که رسول الله (ص) با نفس راضیه و قلبی مطمئن، به عالی‌ترین وجهی مشکلات رسالت اعم از دعوت و تحمل سختی‌ها، وظایف خود را در این طریق به‌خوبی انجام دهد (حجازی، ۱۴۱۳، ج ۳: ۸۷۸) تحمل آزار قوم نیز مصادیقی از شرح

و رضا است (مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۵: ۲۲۹) تا در وحی الهی دخل و تصرفی ننماید.

از این رو پروردگار هر که در مقام پذیرش و انقیاد باشد به او روح ایمان و خداپرستی افاضه می‌کند و نیروی تعقل و تفکر و روح و روان او را بسط می‌دهد و افزون بر سعه وجودی، بر ابعاد معنوی و دقت و تعمق نظر او می‌افزاید تا هر چه را بشنود و یا ببیند از آن پند و عبرت گیرد و صورت علمی و اعتقادی خود قرار دهد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۴: ۲۰۹) تسلیم حق بودن و گردن نهادن به خواست الهی، عبودیت است؛ یعنی عبد جز رضای حق نخواهد شد و در برابر او مطیع مطلق باشد که اصل عبودیت خضوع و تذلل است. وی در برابر مولا وجودی برای خویش قائل نیست؛ ملازم مولا است و از وی فاصله نمی‌گیرد؛ همچنین هیچ‌گونه خلاف و تعدی نمی‌کند و به اراده و خواست او عمل می‌کند. بدین ترتیب هر کسی لباس بندگی حق به تن کند و ذلت عبودیت را بپذیرد، عزت و ربوبیت می‌رسد (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۱).

۶ موارد شرح صدر رسول‌الله (ص) در سوره‌های مدنی

مفسران فریقین با استناد به قراین متصل (سیاق) و منفصل اعم از نقلی و عقلی، موارد شرح صدر آن جناب را در طول رسالت بر اساس ترتیب نزول سوره‌های مدنی مرتبط با شرح صدر بیان نموده‌اند که با تکیه به روایات ذیل آیه، کتب تفسیری و با استنطاق از دیگر آیات محکم قرآن، متقن‌ترین اقوال بیان می‌گردد.

۶،۱ فتح مکه و دخول قریش در اسلام

سوره «نصر» بر اساس ترتیب نزول، صد و دومین سوره و مدنی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۴) گرچه در شریفه «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا؛ نصر/۱» کلمه شرح صدر نیامده است؛ اما برخی از مفسران فریقین با استناد به قرینه‌های منفصل بر این باورند که خداوند می‌فرماید: در فتح مکه تو را بر خویشان که مردم قریش هستند یاری و چیره نمودیم و مکه را برای تو گشودیم تا اینکه مردمی از قبیله‌های عرب گروهی به دین اسلام گرویدند (طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰: ۲۱۵)؛ زیرا فتح مکه در حیات رسول‌الله (ص) و در بین همه فتوحات، ام‌الفتوحات و نصرت روشنی بود که بنیان شرک را در جزیره العرب ریشه‌کن ساخت؛ از این رو برخی از مفسران فریقین بر این باورند که دخول قریش در اسلام علت شرح صدر در «أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» است (تستری، ۱۴۲۳، ج ۱: ۱۹۹؛ قمی، ج ۲: ۴۲۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۰۳؛ ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۵: ۴۰۴).

در مراتب شرح صدر رسول‌الله (ص)، بعد از همراهی علی (ع) با آن جناب، افزون بر وسعت سینه، با نور علم و حکمت، برای تلقی وحی و قبول رسالت و تحمل مشکلات رسالت و گذر از عالم طبیعت، به سوی عالم حقیقت، باید ضمن اینکه از هر عیب و نقصی مبرا باشد؛ متصف به انقیاد، اعتدال، صلح و رضا باشد تا در وحی الهی دخل و تصرفی ننماید؛ در

په‌آ؟» رسول‌الله (ص) فرمود: «نَعَمْ التَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَ الْإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَ الْإِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِ الْمَوْتِ»؛ آری علامت آن تجافی و پرهیز کردن از دنیا و توجه کردن به آخرت و مهیاشدن برای مرگ پیش از فرود آمدن مرگ است» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۷۷۱؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۰۳؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۳۴۴؛ سلطان علی‌شاه، ۱۳۷۲، ج ۴: ۵۷۳؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۳۲: ۲۰۷؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۵۳).

تجافی و نیم‌خیز شدن از زمین، علامات شرح صدر است. هر کس دارای چنین موهبتی گردید، ضمن آنکه از عالم طبیعت، به سوی عالم حقیقت و همچنین از عالم فانی به سوی عالم باقی صعود می‌نماید، خود را برای مردن قبل از رسیدن موقع آن مهیا می‌نماید؛ یعنی پیش از موت اضطراری، موت اختیاری پیدا می‌کند. (امین، بی‌تا، ج ۱۵: ۱۷۹) که این شرح صدر از بزرگ‌ترین نعمت‌های خداست و روایت «مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا؛ قبل از این‌که مرگ شما فرا برسد و شما را به قبر ببرند بمیرید.» یعنی زنده و بافهم و اراده باشید؛ مؤید آن است (مجلسی، ۱۳۰۴، ج ۶۹: ۵۹) موحد در مقام فنا به سبب حق از خلق پوشیده است؛ همان‌گونه که قبل از فنا به دلیل تنگی ظرف وجودی و امتناع از پذیرش وجود تجلی ذاتی الهی، از حق پوشیده شده بود، پس زمانی که با وجود حقانی به سوی خلق باز می‌گردد خداوند سینه او را وسعت می‌بخشد (ابن عربی، ۱۴۲۲، ج ۲: ۴۴۱) وسعت گنجایش وجودی و دارا شدن وجود وسیع حقانی و بازگشت از عالم فانی در حق به عالم وسیع خلق و حق که ظرفیت او چندان گشاده است که گنج دریافت حقایق جهانی مادی و معنوی در او فراهم است و می‌تواند حقایق عالم معنوی را دریابد و با عالم مادی سروکار داشته باشد و آن حقایق دریافته خود را به این عالم تحویل دهد و مأموریت پیغمبری را به‌خوبی انجام نماید (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۸: ۶۰۷).

۵، ۵ انقیاد، اعتدال و مقام رضا به واسطه شرح صدر

در مراتب شرح صدر رسول‌الله (ص)، بعد از همراهی علی (ع) با آن جناب، افزون بر وسعت سینه، با نور علم و حکمت، برای تلقی وحی و قبول رسالت و تحمل مشکلات رسالت و گذر از عالم طبیعت، به سوی عالم حقیقت، باید ضمن اینکه از هر عیب و نقصی مبرا باشد؛ متصف به انقیاد، اعتدال، صلح و رضا باشد تا در وحی الهی دخل و تصرفی ننماید. سوره «الزمر» پنجاه و نهمین سوره و مکی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۳)؛ از این رو برخی از مفسران فریقین با استناد به «أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ (ص) نَزْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ الزمر/۲۲» بر این باورند که لازمه انقیاد محض، شرح صدر است و شرح صدر در «أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» برای پذیرش اسلام رسول‌الله (ص) است؛ یعنی قلبیت را برای پذیرش اسلام، نرم نمودیم (کوفی، ۱۴۱۰: ۵۷۴؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۲۰: ۱۰۵) تا با وسعت معنوی برای هدایت و ایمان به خداوند و معرفت حق، ظرفی برای حکمت باشد (بنیت الشاطی، بی‌تا: ۵۸) همچنین افزون بر اینکه از هر عیب و نقصی مبرا باشد؛ موافقت در ظاهر و باطن بدون مخالفت که لازمه آن انقیاد، اعتدال، صلح

عقلی، بنا بر قاعده «الْجَمْعُ مَهْمَا أَمَكْنَ أَوَّلَى مِنَ الطَّرْحِ» قابل جمع‌اند و یکدیگر تأیید می‌کنند.

سباق آیات «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ* وَ وَضَعْنَا عَنَّاكَ وَزَرَكَ* الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ؛ ۱-۳» که مضمون هر یک مترتب بر آیه قبل است؛ حاکی از موارد شرح صدر رسول‌الله(ص) در طول رسالت است. «وَزَرَ» عموماً به سنگینی‌های معنوی، مانند مسؤولیت و تعهد گفته می‌شود و تعبیر دیگری از ضیق صدر است (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۵۸) سنگینی شنیدن وحی، دیدن ملائکه، اظهار نبوت و نماز و یا سنگینی اذیت کفار و غم‌هایی است که از آنان بر رسول‌الله(ص) می‌رسید یا اصلاح مسلمین و نگهداشتشان بر دین است (سلطان علیشاه، ۱۳۷۲، ج ۴: ۵۷۳) خداوند متعالی، نام رسول‌الله(ص) را در دنیا و آخرت بلند نمود. «وَوَضَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ؛ الشرح/۴» پس هر شهادت‌دهنده و نمازگذاری ندا می‌کند: «اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً رسول الله(ص)» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۷۷۲) که یکی از مصادیق آن در روز فتح مکه و دخول قریش در اسلام است.

«فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا؛ الشرح/۵» یعنی هرگونه وزر و سنگینی که راجع به بار نبوت و تبلیغ و ارشاد و تکلیف، تصور شود از او برداشته و مشکل‌ها بر او آسان شد (امین، بی‌تا، ج ۱۵: ۱۷۹)، (طیب، ۱۳۶۶، ج ۱۴: ۱۵۴؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۵۳۱؛ صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۳۰: ۳۵۲؛ ابوالسعود، ۱۹۸۳، ج ۹: ۱۷۳؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۱۰: ۲۳۳؛ مراغی، بی‌تا، ج ۳۰: ۱۹۰) «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ؛ الشرح/۷» یعنی بعد از آنکه از تبلیغ رسالت فارغ شدی (علی(ع) را برای ولایت تعیین کن و او را وصی خود قرار ده؛ پس رسول‌الله(ص) فرمود: «من كنت مولاة فعلى مولاة، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» (حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۶۰۶).

بنابراین با توجه به سباق ظاهر آیات، مراد از شرح صدر رسول‌الله(ص) گستردگی و وسعت نظری است تا نفس شریف رسول‌الله(ص) نهایت درجه استعداد را برای قبول افاضات الهی پیدا کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۵۳۰) که هر یک از مصادیق شرح صدر رسول‌الله(ص) متناسب با بافت جامعه عصر نزول، در طول رسالت به منصفه ظهور می‌رسد.

۸ نتیجه‌گیری

در بررسی و تحلیل شرح صدر رسول‌الله(ص) به دست آمد:

- ۱) آیه «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؛ الشرح/۱» اولین آیه نازل‌شده در مورد شرح صدر رسول‌الله(ص) است که به سبب عدم ارائه مصادیق شرح صدر، مبهم و بین مفسران اختلاف ایجاد کرده است؛ همچنین شرح صدر از الفاظ مشکک و دارای مراتب است.
- ۲) آیات نازل‌شده شرح صدر، نمایانگر سیر صعودی رسول‌الله(ص)، برای انجام رسالت و گسترش اسلام است که هر یک از مصادیق آن متناسب با بافت جامعه عصر نزول، در طول رسالت به منصفه ظهور می‌رسد.

این صورت خداوند متعال آن جناب را یاری و بر قریش چیره می‌نماید تا اینکه مردم از قبیله‌های عرب گروه‌گروه به دین اسلام گرویدند.

۶،۲ فتح و نصرت

سوره «فتح» براساس ترتیب نزول، صد و دوازدهمین سوره و مدنی است (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱: ۹۴) خداوند وعده فتح و نصرت در آیات نازل شده داده و فرموده است: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا... وَ يُنْصِرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا؛ الفتح/۲ - ۱» گرچه برخی بر این باورند که منظور از فتح و نصرت خداوند، همان فتح مکه است، چون تنها فتحی که مرتبط با فتح حدیبیه باشد، فتح مکه است که دو سال بعد از صلح حدیبیه اتفاق افتاد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰: ۳۷۷)؛ زیرا در این روز مشرکان و مسلمانان با یکدیگر تعامل نمودند و کافران با اسلام آشنا شدند و اسلام، در دلشان جای‌گیر شد و به مدت سه سال گروهی بسیار مسلمان شدند و شوکت اسلام افزون گشت؛ اما فتح مکه مصداقی از مصادیق فتح و نصرت است. با توجه به اینکه قرآن جاودانه و جهان‌شمول است و بر همه زمان‌ها و افراد منطبق است، با دلیل‌های عقلی و نقلی، مقصود از فتح و نصرت، گسترش اسلام است. معنی این آیه امروز به این صورت نمودار شده است که دین اسلام حتی به چین و ژاپن رسیده است (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۸: ۱۱) این فتح و نصرت به واسطه ولایت اولاد علی(ع) ادامه دارد.

با فتوحاتی مانند فتح مکه و مانند آن مراتب شرح صدر رسول‌الله(ص) کامل می‌شود. در مراتب پنج‌گانه شرح صدر، روایت «شرح صدر به واسطه علی(ع)» ذیل اولین آیه نازل‌شده «الشرح/۱» نمود دارد؛ زیرا خداوند به حضور علی(ع) در غار حرا (شنیدن وحی الهی) تا رشادت وی در غزوات و مجاهدات با مشرکین، غم و هم رسول‌الله(ص) را رفع می‌نمود. در ادامه، شرح صدر رسول‌الله(ص)، به واسطه فتح و نصرت الهی، در گسترش اسلام است. «فتح/۲-۱» معنی این آیه امروز به این صورت نمودار شده است که دین اسلام حتی به چین و ژاپن رسیده است و این فتح و نصرت به واسطه اولاد علی(ع) ادامه دارد.

۷ ارزیابی دیدگاه‌های ناظر به شرح صدر نبی اکرم(ص) در طول رسالت

با استناد به سیر نزولی آیات موارد شرح صدر نبی اکرم(ص) در طول رسالت، از جمله توسعه روح برای تلقی وحی و قبول رسالت در آیه شریفه «طه/۲۵-۲۶»، سرور و انبساط نفس برای تحمل آزار قوم در «حجر/۹۷»، مرکبی از نور و موت اختیاری در «انعام/۱۲۵»، انقیاد محض در «زمر/۲۲»، فتح مکه در و دخول قریش در اسلام «نصر/۱» و فتح و نصرت الهی در گسترش اسلام «فتح/۲-۱» است. با استناد به روایات ذیل آیه «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» یکی از مصادیق شرح صدر رسول‌الله(ص)، وصایت و ولایت علی(ع) است. این موارد جملگی با استناد به قراین متصل و منفصل نقلی و

۳) با استناد به سیر نزولی آیات موارد شرح صدر (ص) در طول رسالت، به دست آمد: لازمه شرح صدر رسول الله (ص) عبارت است از اینکه ابتدا افزون بر اینکه روح رسول الله (ص) برای تلقی وحی و قبول رسالت توسعه یابد «طه/ ۲۵-۲۶»، نفس آن جناب نیز برای تحمل آزار قوم سرور و انبساط داشته باشد «حجر/ ۹۷»؛ سپس به واسطه مرکبی از نور بتواند با موت اختیاری، ضمن صعود از عالم طبیعت به عالم حقیقت، ایصال الی المطلوب نماید. «انعام/ ۱۲۵» لازمه ایصال الی المطلوب، انقیاد محض، اعتدال و مقام رضا است تا وحی الهی را بدون دخل و تصرفی تبیین نماید. «زمر/ ۲۲» ثمره ایصال الی المطلوب، فتح مکه در و دخول قریش در اسلام است. «نصر/ ۱» در این مراتب پنج‌گانه روایت «شرح صدر به واسطه علی (ع)» ذیل اولین آیه نازل شده «شرح/ ۱» نمود دارد؛ زیرا خداوند به حضور علی (ع) در غار حرا تا رشادت وی در غزوات و مجاهدات با مشرکین، غم و هم رسول الله (ص) را رفع می‌نمود. در پایان، شرح صدر رسول الله (ص)، به واسطه فتح و نصرت الهی در گسترش اسلام است. «فتح/ ۱-۲» که با توجه روایت «شرح صدر به واسطه ولایت علی (ع)» ذیل اولین آیه نازل شده «شرح/ ۱» نمود دارد؛ معنی این آیه امروز به این صورت نمودار شده است که دین

اسلام حتی به چین و ژاپن رسیده است و این فتح و نصرت به واسطه اولاد علی (ع) ادامه دارد.

۴) سیاق آیات سوره «شرح» نیز حاکی از موارد شرح صدر رسول الله (ص) در طول رسالت است که هر یک از مصادیق آن متناسب با بافت جامعه عصر نزول، در طول رسالت به منصفه ظهور می‌رسد. «وَزَّرَ» عموماً به سنگینی‌های معنوی، مانند مسؤولیت و تعهد از جمله: سنگینی شنیدن وحی، دیدن ملائکه، اظهار نبوت، نماز و یا سنگینی ادبیت کفار و غم‌هایی است که از دشمنان و منافقان بر رسول الله (ص) می‌رسید و یا اصلاح مسلمین و نگهداشتشان بر دین است. یکی از مصادیق «وَزَّرْنَا لَكَ ذِكْرَكَ؛ الشرح/ ۴» در روز فتح مکه و دخول قریش در اسلام است. «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا؛ الشرح/ ۵» یعنی هرگونه وزر و سنگینی که راجع به بار نبوت و تبلیغ و ارشاد و تکلیف، تصور شود از او برداشته و مشکل‌ها بر او آسان شد. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ؛ الشرح/ ۷» نمایانگر وصایت حضرت علی (ع) است.

این موارد جملگی با استناد به قراین متصل و منفصل نقلی و عقلی، بنا بر قاعده «الْجَمْعُ مَهْمَا آمَنَ أَوَّلَى مِنَ الطَّرْحِ» قابل جمع‌اند و یکدیگر را تأیید می‌کنند.

منابع

- قرآن کریم، (۱۳۸۳) مترجم: حسین انصاریان، حسین. قم: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر (بی‌تا)، **التحریر و التثویر**، بیروت: نشر مؤسسه التاریخ.
- ابن عربی، محمد بن علی (۱۴۲۲. ق)، **تفسیر ابن عربی (تأویلات عبد الرزاق)**، چاپ اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابوالسعود، محمد بن محمد، (۱۹۸۳)، **ارشاد العقل السليم الى مزايا القرآن الكريم**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- بانو امین، نصرت‌بیگم، بی‌تا، **تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن**، چاپ اول، بی‌جا، بی‌نا.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان، (۱۴۱۶ ق)، **البرهان فی تفسیر القرآن**، تهران: بنیاد بعثت.
- بهجت‌پور، عبدالکریم، (۱۳۵۸)، **تفسیر تنزیلی مبانی اصول قواعد و فواید**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- تستری، ابومحمد سهل بن عبدالله، (۱۴۲۳ ق)، **تفسیر القرآن الكريم**، تفسیر التستری، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ثعلبی نیشابوری، ابو اسحاق احمد بن ابراهیم، (۱۴۲۲ ق)، **الکشف و البیان عن تفسیر القرآن**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ثقفی تهرانی، محمد، (۱۳۹۸ ق)، **تفسیر روان جاوید**، تهران: نشر برهان.
- جبران، مسعود، (۱۳۷۳)، **الراید**، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات قدس رضوی.
- جوادی‌آملی، عبدالله، (۱۳۹۲)، **تسنیم**، قم: اسراء.
- حجازی، محمد محمود، (۱۴۱۳. ق)، **التفسیر الواضح**، چاپ دهم، بیروت: دار الجیل.
- حسینی همدانی، سید محمد، (۱۴۰۴ ق)، **انوار درخشان**، تهران: کتاب‌فروشی لطفی.
- حویزی، عبد علی بن جمعه، (۱۴۱۵ ق)، **نور الثقلین**، قم: اسماعیلیان.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۲ ش)، **سیره نبوی**، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲. ق)، **مفردات ألفاظ القرآن**، چاپ اول، بیروت: دارالشامیه.
- زحیلی، وهبة بن مصطفى (۱۴۱۸ ق)، **التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعة و المنهج**، بیروت: دار الفکر.
- سادات میری، زهرا، (۱۳۹۶) **شرح صدر در قرآن و روایات**، چاپ اول، بی‌جا، بیکران دانش.
- سبحانی‌تبریزی، جعفر، (۱۳۸۳)، **منشور جاوید قرآن**، قم: مؤسسه امام صادق(ع).
- سلطان علیشاه، سلطان محمد بن حیدر (۱۳۷۲)، **تفسیر شریف بیان السعادة فی مقامات العبادة**، چاپ اول، تهران: سر الاسرار.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر، (۱۴۰۴ ق)، **الدر المنثور فی تفسیر المأثور**، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- صادقی تهرانی، محمد، (۱۳۶۵)، **الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن**، قم: فرهنگ اسلامی.
- طالقانی، محمود، (۱۳۶۲)، **پرتوی از قرآن**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبائی، محمدحسین، (۱۳۹۰)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل، (۱۳۷۲)، **مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: ناصرخسرو.
- طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، (۱۴۱۲ ق)، **جامع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت: دار المعرفه.
- طوسی، محمد بن حسن، (بی‌تا)، **التبیین فی تفسیر القرآن**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طیب، سید عبد الحسین، (۱۳۷۸)، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: نشر اسلام.
- عاملی، ابراهیم (۱۳۶۰)، **تفسیر عاملی**، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: نشر انتشارات صدوق.
- عائشة محمد علی(ع) بد الرحمن معروف به بنت الشاطی، (بی-تا)، **التفسیر البیاتی للقرآن الكريم**، چاپ هفتم، قاهره: دارالمعارف.
- فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ ق)، **مفاتیح الغیب**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فراء، یحیی بن زیاد، (۱۹۸۰ م)، **معانی القرآن**، چاپ دوم، قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

فیض کاشانی، ملا محسن، (۱۴۱۵ ق)، **الصادق**، ج ۲، تهران: انتشارات الصدر.

قرطبی، محمد بن احمد، (۱۳۶۴)، **الجامع لأحكام القرآن**، تهران: ناصر خسرو.

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۳۶۳)، **تفسیر القمی**، قم: دارالکتاب.
کوفی، فرات بن ابراهیم، (۱۴۱۰ ق)، **تفسیر فرات الکوفی**، چاپ اول، تهران، وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، مؤسسة الطبع و النشر.

مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ ق)، **بحار الانوار**، بیروت: الوفاء.
مراغی، احمد بن مصطفی، (بی تا)، **تفسیر المراغی**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مصطفوی، حسن، (۱۴۳۰)، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، بیروت- لندن- قاهره: دارالکتب العلمیة.

معرفت، محمدهادی، (۱۳۹۱)، **تلخیص التمهید**، قم: مؤسسه التمهید.

مقرئ فیومی، احمد بن محمد، (۱۴۰۵) **المصباح المنیر**، قم: الهجره.

مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نسفی، عبد الله بن احمد، (۱۴۱۶ ق)، **مدارک التنزیل و حقایق التاویل**، بیروت: دار النفائس.

بشوی، محمد یعقوب، **دیدگاه فریقین در باره آیه شرح صدر**، (۱۳۸۵) ش: ۲۰، مجله طلوع نور، ص ۷۵-۵۸.

قمرزاده، محسن و تیموری، نسیم، (۱۴۰۱)، **ارزیابی مبانی سبک تفسیر موضوعی تنزیلی**، شماره ۲، فصلنامه علمی ترویجی علوم قرآن و حدیث، ص ۷۶-۴۹.

کربلایی پازوکی، علی، **از پندار تا حقیقت**، (۱۳۷۸) شماره ۱۳، پرتال جامع علوم انسانی، ص ۱۲۷-۱۱۲.

کربلایی پازوکی، علی، **شق صدر و عصمت نبی**، (۱۳۵۸) شماره ۳، فصلنامه علمی پژوهشی انجمن معارف اسلامی ایران، ص ۱۲۸-۱۰۵.